

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.1.25>

Марко Сергій Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1

Інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-9778-0570

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

COMBATING ENVIRONMENTAL CRIMES IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT: PROBLEMS AND SOLUTIONS

У статті, на підставі аналізу національного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів та фахових позицій науковців висвітлено проблеми протидії злочинності проти довкілля в умовах збройного конфлікту, запропоновано законодавчі та організаційні шляхи їх вирішення. Наголошено на актуальності в глобальному міждержавному вимірі криміналізації протиправних діянь шкоди довкіллю на рівні Європейського Союзу та його країн-членів, вказано на окремі недоліки міжнародного законодавства та перегляд відповідної директиви щодо воєнних злочинів проти навколишнього середовища. Наведено аргументи щодо активізації зусиль щодо вироблення загальноприйнятого терміну «екоцид» та включення його до нової директиви Європейського Союзу та до Римського статуту. Наголошено, що внесення відповідних змін до міжнародного законодавства дозволить створити комплексну систему заходів протидії екологічній злочинності, забезпечити уніфікацію національних законодавчих систем з точки зору термінології, складів злочинів, а також санкцій, які застосовуються за їх учинення в умовах збройних конфліктів. Зазначається, що заочні вироки у провадженнях про воєнні злочини, зокрема, вчинені проти довкілля можуть створити прецедентне підґрунтя для притягнення винних до кримінальної відповідальності за вчинення таких кримінальних правопорушень в ході збройного конфлікту, як «екоцид», а також для компенсації за спричинення шкоди об'єктам навколишнього середовища. Обґрунтовано, що міжнародно-правова криміналізація включає також інституційне забезпечення притягнення винних до відповідальності, насамперед, що стосується юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля; воєнні злочини; екоцид; збройний конфлікт; кримінальна відповідальність; Міжнародний кримінальний суд.

In the article, on the basis of the analysis of national legislation, international legal acts and professional positions of scientists, the problems of combating crime against the environment in the conditions of armed conflict are highlighted, and legislative and organizational ways of solving them are proposed. The importance of the criminalization of illegal acts of damage to the environment at the level of the European Union and its member states in the global interstate dimension is emphasized, certain shortcomings of international legislation and the revision of the relevant directive on war crimes against the environment are pointed out. Arguments are given for intensifying efforts to develop a universally accepted term "ecocide" and include it in the new directive of the European Union and the Rome Statute. It was emphasized that the introduction of appropriate changes to international legislation will allow to create a comprehensive system of measures to combat environmental crime, to ensure the unification of national legislative systems in terms of terminology, composition of crimes, as well as sanctions applied for their commission in armed conflicts. It is noted that verdicts in absentia in proceedings on war crimes, in particular, committed against the environment, can create a precedent basis for bringing the guilty to criminal responsibility for committing such criminal offenses in the course of an armed conflict as "ecocide", as well as for compensation for causing damage to objects of the environment. It is justified that international legal criminalization also includes institutional provision of bringing the guilty to justice, primarily as regards the jurisdiction of the International Criminal Court.

Key words: criminal offenses against the environment; war crimes; ecocide; armed conflict; criminal liability; International Criminal Court.

Постановка проблеми. Положення Конституції України містять засадничі положення про те, що: забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16); кожен має право на

безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) [1]. Однак попри наявність цих конституційних імперативів, ситуацію, яка склалась у сфері охорони довкілля слід визнати критичною в умовах збройної агресії проти України.

Масові лісові пожежі, що виникли внаслідок обстрілів, військова техніка, ракети, боєприпаси, нафтопродукти здійснюють згубний вплив на біорізноманіття, ґрунти та водні ресурси, спричиняють ризики радіаційних аварій [2; 3], ставлять під загрозу здоров'я усієї цивілізації. За офіційними оцінками, близько 30 % території України, забруднені вибухонебезпечними предметами, понад 2,4 млн гектарів лісів пошкоджено [4]. Крім того, внаслідок підриву греблі Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 р. спричинено масштабну екологічну і техногенну катастрофу, що за окремими офіційними даними спричинило наслідки у 146,4 млрд грн [5].

Важливою складовою державного механізму повинен був стати чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК), положення якого мали надати правозастосувачам можливість здійснювати належне кримінально-правове реагування на найнебезпечніші правопорушення проти довкілля [6, с. 99]. Проте на практиці виникають складнощі у кваліфікації відповідних протиправних діянь, їх документуванням, фіксацією та визначенням розміру шкоди. Також наслідки повномасштабного вторгнення РФ в Україну «оголили» ще одну надважливу для усього суспільства проблему – відсутність єдиних міжнародних стандартів юридичного визнання злочинів проти довкілля.

За таких обставин виникає питання кваліфікації відповідних протиправних дій, а також вироблення єдиної концепції, комплексного підходу, спланованих та послідовних заходів [7, с. 143] з протидії екологічним правопорушенням на міжнародному та національному рівні.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Окремим кримінально-правовим та кримінологічним проблемам протидії екологічній злочинності присвячені праці таких науковців, як П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, А.А. Вознюк, Е.М. Кісілюк, С.Б. Гавриш, В.В. Голіна, В.К. Грищук, Б.М. Головкін, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, В.О. Навроцький, Н.А. Орловська, А.В. Савченко, В.Я. Тацій та інші.

Водночас доводиться констатувати, що тематика вироблення ефективних заходів з протидії суспільно небезпечним проявам у сфері довкілля в умовах війни в Україні досліджена не достатньо, є такою, що має теоретичну та практичну значущість.

Метою статті науковий аналіз сучасних проблем протидії злочинності проти довкілля в умовах збройного конфлікту та внесення теоретико-прикладних пропозицій, спрямованих на їх подолання та мінімізацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сьогодення екологічна злочинність в Україні має особливу правову природу, характеризується особливо тяжкою формою екоциду та спрямована на досягнення воєнної і політичної мети [8, с. 732]. Екоцид як протиправне діяння виражається насамперед у широкому застосуванні країною-агресором зброї масового знищення – сучасної і потенційно невибіркової зброї, яка завдає серйозної шкоди довкіллю, що може викликати незворотні несприятливі наслідки.

Використовуючи знищення довкілля, як зброю у війні проти України, РФ порушила низку міжнародно-правових норм, що стосуються навколишнього середовища: ст. 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. забороняє використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті або можуть завдати шкоди природному середовищу і тим самим завдавати шкоди здоров'ю, або виживанню населення. Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) також визнає існування «екологічних воєнних злочинів», визначаючи навмисність, широкомасштабність, тривалість та серйозність шкоди, яку вони спричиняють довкіллю [9].

Міжнародно-правові аспекти кримінальної відповідальності за злочини досліджуваної категорії відносяться до сфери міжнародного гуманітарного права як *lex specialis*, що застосовується під час збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право більш специфічно регулює ті відносини, які виникають з початком збройного конфлікту та тривають до його закінчення, і це безпосередньо стосується проблематики впливу на довкілля [10, с. 121].

З огляду на викладене, важливим для цього дослідження є з'ясування особливостей кваліфікації суспільно небезпечних дій, пов'язаних зі збройним конфліктом, що завдали шкоду довкіллю держави-учасниці конфлікту, адже така шкода може бути й транснаціональною. Крім того, інституційне забезпечення переслідування за вчинення зазначених кримінальних правопорушень, стосується насамперед юрисдикції міжнародних судів.

Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) у ст. 441 визначає «екоцид», як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, які можуть спричинити екологічну катастрофу» [11]. Тобто наслідки таких протиправних дій повинні бути руйнівними, масштабними та довготривалими.

Вітчизняний законодавець відносить екоцид до кримінальних правопорушень проти миру,

безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. 441 КК України). Водночас не виключені ситуації, коли злочини проти довкілля кваліфікують за ст. 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни), яка, на відміну від екоциду, має інший пороговий критерій – екологічну катастрофу, а не її загрозу. Це свідчить про відсутність єдиного підходу до кваліфікації зазначених суспільно небезпечних діянь.

Диспозицією ст. 441 КК України у поняття екоциду включено: масове знищення рослинного світу, масове знищення тваринного світу, отруєння атмосфери, отруєння водних ресурсів, вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [11]. Проте у ній відсутні такі обов'язкові в міжнародно-правовому аспекті ознаки об'єктивної сторони, як безпричинність, серйозність, довгостроковий вплив. Окрім зазначеного, згідно з Римським статутом характерною ознакою екоциду як міжнародного злочину є те, що він пов'язується виключно з веденням бойових дій, і це положення застосовується у кримінальному законодавстві переважної більшості країн світу.

Зрозуміло, це не означає, що цю норму неможна застосувати до екологічних наслідків, викликаних збройною агресією, однак кримінальні провадження за ст. 441 КК мають неочевидні судові перспективи через значну питому вагу оцінних понять. Також вадою наявного законодавчого рішення є відсутність кваліфікованого складу екоциду, який вчиняється у зв'язку зі збройним конфліктом, адже досвід України свідчить про неспівставність екологічних наслідків від війни зі шкодою довкіллю, яка може бути заподіяна у мирний час [12, с. 39].

Відповідно до п. 7 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Екологічний вплив збройних конфліктів» № 2477 (2023), «серйозне руйнування або погіршення стану природи, яке може бути кваліфіковане як екоцид, може мати місце в мирний або військовий час. Необхідно кодифікувати це поняття як у національному законодавстві, відповідно, так і в міжнародному праві. Тому Асамблея рішуче підтримує зусилля щодо внесення змін до Римського статуту МКС, щоб додати екоцид як новий злочин та визнати «універсальної юрисдикції для екоциду» [13].

Окремої уваги потребує зміст положень позиційного документу Stop Ecocide Foundation, оприлюдненому у червні 2021 року, стосовно переглянутої Директиви ЄС 2008 року щодо захисту навколишнього середовища за допомогою кримінального права. В даному документі наголо-

шується на доцільності включення екоциду як нового кримінального правопорушення, створивши дійсний засіб стримування найсерйознішої та широко поширеної або довгострокової шкоди природі. У зв'язку із цим запропоновано оновлене визначення екоциду як «незаконних або безпідставних дій, вчинених з усвідомленням того, що існує значна ймовірність серйозного та широкого чи довгострокового збитку для навколишнього середовища, спричинені цими діями»; розтлумачуються терміни, що характеризують запропонований термін, – «безпричинний», «серйозна», «широко поширена», «довгостроковий», «довкілля» [14; 15, с. 602].

Найбільш очевидною перевагою нових підходів до розуміння «екоциду» є розширення міжнародної відповідальності за екологічну шкоду навколишньому середовищу за межі контексту війни, теоретично дозволяючи притягати до відповідальності за забруднення морських вод або земельних ресурсів нафтою, незаконну порубку лісів тощо [16, с. 223].

Важливо підкреслити, що термін «екоцид» досі не вважається універсальним у міжнародно-правовій доктрині, отже його не можна розглядати як відокремлену частину від поняття геноциду [17].

Поділяємо точку зору Н.А. Орловської, що чітке визначення екоциду або як транснаціонального, або як міжнародного злочину сприятиме розумінню юрисдикції, зокрема, чи можна говорити про універсальну юрисдикцію при вчиненні екоциду, а також про підсудність екоциду національним чи міжнародним судам. Крім того, необхідно обговорювати кваліфікований склад екоциду, пов'язаного зі збройним конфліктом [12, с. 40].

Для нашої країни важливо, щоб широкомасштабні довгострокові наслідки військових злочинів проти довкілля були визнані світовим співтовариством. Президент України Володимир Зеленський виступив на саміті G 20, із презентацією Плану досягнення миру за 10 кроків, одним з пунктів якого стосується екоциду та потреби негайного захисту природи [18].

Очевидно, що визначення екоциду в Кримінальному законі не дозволить отримати репарації від країни-агресора, спрямовані на відновлення Української держави без створення дієвих міжнародних механізмів протидії зазначеному негативному явищу, яке має світовий масштаб.

Вироблення ефективних механізмів притягнення до відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля, зокрема розширення міжнародної відповідальності за завдану еко-

логічну шкоду, а також налагодження співпраці у переслідуванні злочинців, є важливим кроком до збереження навколишнього середовища, забезпечення безпеки життя і здоров'я теперішнього та майбутніх поколінь.

Необхідність та важливість удосконалення законодавства стосується не лише України та інших країн, що перебувають у стані конфлікту, а й решти світу. Міжнародній спільноті варто сфокусуватись на формуванні чіткого розуміння норм права, присвячених злочинам проти довкілля, з урахуванням того, що шкода довкіллю носить переважно транскордонний характер.

Розмірковуючи про можливість здійснення міжнародного правосуддя у злочинах проти довкілля, слід зазначити, що його функціонування здійснюється в рамках дії положень Римського статуту, який визначає злочини геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії. Натомість про екоцид у статуті не йдеться, його ст. 8 лише вказує на навмисний напад, коли сторона знала, що це може призвести до тривалої, очікуваної шкоди [19].

Отже, поза юрисдикцією Міжнародного кримінального суду залишаються злочини, які пов'язані із забрудненням навколишнього середовища та виснаженням екосистем тощо, тобто спричиняють зміни клімату. Також у практиці зазначеної судової інстанції та кримінальних трибуналів відсутні судові рішення, які б стосувалися шкоди довкіллю. Натомість, представники юридичної спільноти наводять переконливі аргументи щодо створення спеціального трибуналу для злочинців, причетних до екоциду в умовах збройного конфлікту [20].

Важливо розуміти, що відсутність дефініції екоциду не нівелює цінності можливого здійснення правосуддя, якого Україна прагне в питаннях захисту довкілля. Водночас, відсутність сформованості зазначеного інституту на міжнародному рівні унеможливує здійснення міжнародного

судочинства щодо екоциду на основі зібраних в Україні даних, спричинених воєнними діями.

Винесення заочних вироків у провадженнях про кримінальні правопорушення проти довкілля, на наше переконання, здатні створити механізми додаткового тиску на воєнних злочинців. Зокрема, рішення суду перекладається усім міжнародним структурам для вручення вироку затриманому засудженому на території відповідної країни та початку процедури його виконання. Також через доступність такої інформації вона може бути джерелом для внутрішніх процедур кожної країни. Крім того, Україна може вимагати застосування виконання вироку чи екстрадиції засудженого.

Висновки. Отже, актуальним в глобальному, міждержавному вимірі є криміналізація шкоди довкіллю на рівні Європейського Союзу та його країн-членів, деталізація недоліків міжнародного законодавства та перегляд відповідної директиви щодо злочинів проти довкілля. Внесення відповідних змін до міжнародного законодавства дозволить створити комплексну систему заходів протидії екологічній злочинності, забезпечити уніфікацію національних законодавчих систем з точки зору термінології, складів злочинів, а також санкцій, які застосовуються за їх учинення в умовах збройних конфліктів.

Необхідною є активізація зусиль щодо вироблення загальноприйнятого терміну «екоцид» та потенційного його включення до нової директиви Європейського Союзу, а Римський статут слід доповнити таким воєнним злочином. Заочні вирoki у провадженнях про воєнні злочини, зокрема, вчинені проти довкілля, як прецедентне підґрунтя у їх розслідуванні, мають стати важливою складовою для побудови відповідних позицій України в Міжнародному кримінальному суді. Вжиття відповідних заходів матиме превентивний вплив на поведінку сторін у майбутніх збройних конфліктах, унеможливить уникнення відповідальності за вчинення таких протиправних дій та компенсацію за спричинення шкоди довкіллю.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
2. Zupynyty ekotsyd v Ukraini zmozhemo lyshe za pidtrymky vsiiei svitovoi spilnoty – v tsomu vpevneni u Komiteti z pytan biudzhetu [We will be able to stop ecocide in Ukraine only with the support of the entire world community - the Budget Committee is confident of this] (2022). URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
3. Metyk, T. (2022) Khto prytiadne rosiuu do vidpovidalnosti za zlochyny proty dovkillia [Who will hold Russia accountable for crimes against the environment]. URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/468407-khto-prytiadne-rosiuu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillia> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
4. V Ukraini rozsliduiutsia 15 vypadkiv, yaki kvalifikuiutsia yak ekotsyd – prokuratura [In Ukraine, the prosecutor's office is investigating 15 cases that qualify as ecocide] (2023). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-15-vypadkiv-ekocydu/32482609.html> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].

5. Eko Zahroza. Ofitsiyni resurs Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Eco Threat. Official resource of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine] (2024). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-15-vypadkiv-ekocydu/32482609.html> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
6. Movchan, R.O. (2023) Kryminalno-pravova okhorona dovkillia v Ukraini: osnovni problemy ta shliakhy yikhnoho vyrishennia [Criminal legal protection of the environment in Ukraine: main problems and ways to solve them]. Aktualni problemy protydii zlochynnosti i koruptsii: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv, 22 hrudnia 2023 r.). Kharkiv: Yurait. S. 99-104 [in Ukrainian].
7. Turlova, Yu.A. (2017) Protydiia ekolohichnii zlochynnosti: poniattia, meta ta zavdannya [Combating environmental crime: concept, purpose and tasks]. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. № 6. Tom 1. S. 143- 147 [in Ukrainian].
8. Machlis, G.E., Hanson, T. (2008) Warfare Ecology. BioScience, vol. 58, 8. P. 729–736 [in English].
9. Konsultatyvnyi vysnovok Mizhnarodnoho sudu vidnosno zakonnosti pohrozy yadernoiu zbroieiu chy yii zastosuvanniam [Advisory opinion of the International Court of Justice regarding the legality of the threat of nuclear weapons or their use]: Mizhnarodnyi dokument, 19 lypnia 1996 r. URL: www.icj-cij.org/files/advisory-opinions/advisory-opinions-1996-ru.pdf (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
10. Borshchevska, O.M. (2023) Publichno-pravovi ta pryvatnopravovi aspekty vyznachennia definitsii «ekotsyd» pid chas viiskovoi ahresii [Public-law and private-law aspects of defining the definition of "ecocide" during military aggression]. Pravova derzhava. № 49. S. 113-129. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276017> [in Ukrainian].
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2001, № 25-26, st. 131 [in Ukrainian].
12. Orlovska, N.A. (2023) Kontseptualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty dovkillia, pov'iazani zi zbroinym konfliktom [Conceptual issues of criminal liability for crimes against the environment related to armed conflict]. Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. Vyp. 4. S. 37-42 [in Ukrainian].
13. PARE ukhvalyla rezoliutsiiu, shcho zaprovadzhuie poniattia ekotsydu [PACE adopted a resolution introducing the concept of ecocide]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3659333-pare-uhvalila-rezoluciu-so-zaprovadzue-ponatta-ekocidu.html> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
14. Stop Ecocide (2024). URL: <https://www.stopecocide.earth> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
15. Timofieieva, L. (2023) Okremi pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za ekotsyd [Separate issues of criminal liability for ecocide]. Teoretyko-prykładni problemy pravovoho rehuliuвання v Ukraini : mater. VII Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 08 hrudnia 2023 r.) / za zah. red. I.V. Krasnytskoho. Lviv: LvDUVS. S. 600-605 [in Ukrainian].
16. Maksakova, K.V. (2023) Problemy pravovoi rehlamentatsii ekotsydu: ekoloho-pravovyi aspekt [Problems of legal regulation of ecocide: ecological and legal aspect]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. № 1. S. 220-223 [in Ukrainian].
17. Chy prytiagne Mizhnarodnyi sud OON rosiisku federatsiiu do mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti za ekolohichni zlochyny v Ukraini? [Will the UN International Court of Justice bring the Russian Federation to international legal responsibility for environmental crimes in Ukraine?] (2023). URL: <https://law.chnu.edu.ua/vidpovidalnosti-rosii-za-ekolohichni-zlochyny-v-ukraini/> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
18. «Formula myru» Zelenskoho: 10 krokiv do zavershennia viiny RF, predstavleni na samiti G20 [Zelenskyi's "Peace Formula": 10 steps to end the Russian war, presented at the G20 summit] (2022). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/11/15/7150645/> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
19. Popova, O. (2023) Ne dopustyty ekolohichnoho «vidstupu» [Prevent ecological "retreat"]. URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/ne-dopustiti-ekolohichnoho-vidstupu.html> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].
20. Ovchynnikov, O. (2023) Na shliakhu do mizhnarodnoho vyznannia ekotsydu [On the way to international recognition of ecocide]. URL: <https://uwecworkgroup.info/uk/on-the-path-to-international-recognition-of-ecocide/> (data zvernennia: 21.05.2024) [in Ukrainian].